Стіною дому пнеться весело-гарячий дикун виноград. По голубому куполу неба ширяються якісь птахи. Між небом і землею стало важке, нерухоме повітря. (На Поділлі перед бурею бувають такі години). В притіненім покої лежить на отоманці мама. На кріслі біля неї надпита склянка води й папірець від порошку проти болі голови. (Універсальний цей засіб допомагає ще на зуби, застуду, ревматизм тощо).

У хаті тихо. Мусить бути тихо, коли мама має мігрень. У цій хаті майже щодня тихо, бо мама щодня… (краще не кінчати).

Сестра (чого так офіціально? — хай же буде просто Ольга), еге ж, Ольга сидить коло столика в кухні й мучиться над новим способом ведення касових книг. Оце недавно привіз його директор із Львова. В Ольги коли-неколи починають тремтіти повіки, і ціла купа папірців, наче білих голубів, розлітається по столу й підлозі.

У кутку буфета стоять одна на одній тарілки від обіду. Над ними бринить якась витривала муха. Тарілки з обіду не помиті, бо мамі голова болить, Ольга має свій новий спосіб ведення касових книг, а Мотря… перешиває собі сукенку, яка має бути елегантна, модна і… не така, як у всіх.

Сімнадцятилітня Мотря Забейко — кравецька учениця (освіта: чотири роки гімназії — і стоп!).

З цим кравецтвом в’яжеться навіть веселий спогад. На початку вакацій мама заявила, що Мотря після канікул не піде до школи і тому хай вибирає собі якесь практичне заняття… На світ треба тверезо дивитись і т. д. Довга-предовга скарга. Ольга теж після чотирьох гімназичних почала оглядатись на працю…

Тоді Мотря, не задумуючись, випалила:

— Хочу вчитись кравецтва. Хай мама мене запише до "Труда".

Мама, яка не раз плакала над Мотрею, що вона має не тільки його лице, але й його легкодуху вдачу і тому така поквaплива до всього несерйозного, здивувалась страшенно. А потім, певно, пригадала собі, як Мотря не раз фантазувала про те, щоб стати великою сценічною артисткою… Ах, це не дитячі забаганки були! Звідки! Мотря направду чує, що в цьому її всеньке життя… Мама розсердилась і зараз же дістала мігрень. Ольга тоді сказала Мотрі, що вона своєю вдачею зажене маму передчасно в могилу. Та за кілька днів Мотря ще раз сказала мамі, що вона зовсім серйозно хоче вчитися на кравчиху. Тоді мама вже нічого не сказала.

І так Мотря, піддуривши їх, увійшла в своє царство. Не потребувала навіть хвіртку замикати за собою, маючи те солодке почуття безпеки, що й так ніхто не буде добуватися до неї. От тепер сидить вона у кріслі проти вікна і перешиває синю сукенку. Для себе, Мотрі Забейко, кравецької учениці? Та ні! Це ж Мотря Забейко перешиває сукенку для великої артистки, яка теж… називається Мотря Забейко. Це велика честь для Мотрі, що артистка дала їй шити сукенку, в якій має виступати в прем’єрі… Менше про назву! Досить того, що в тій сукенці має подобатись одному закордонному дипломатові, який закохається в неї, і з цього саме виходить ціла трагедія… хоч усе кінчається щасливо. Мотря все ж страшенно любить трагічні п’єси, що кінчаються щасливо.

П’єса її життя теж матиме щасливий кінець: стане відомою, з артистичним смаком кравчихою. Заангажують її до великого театру шити сукні для артисток… Потім захворіє несподівано одна з артисток. Режисерові прийде химерна думка заангажувати до тої ролі театральну кравчиху і… Тут Мотря заплющує повіки і мріє… мріє… мріє…

У мами болить голова, Ольга морочить собі голову над новим способом книговодства, а Мотря мріє…

Тільки сукенка в її пальцях не хоче піддатись мріям. Не хоче. Прилинялий рожевий комірець є прилинялим рожевим комірцем. Коли Мотря не дивиться на нього, то видається він їй з дорогого гіпюру, з тонкого венеціанського мережива, з бозна-чого, але як тільки гляне на нього…

Стоп! Пробі! Та й цей комірець може справді бути з гіпюру. На горищі у великій скрині поміж старими фотографіями, листами, запрошеннями, стародавніми капелюхами, рукавичками без пальців, мереживами і плерезами є одна мамина стара сукенка з добресеньким передом з гіпюру. А панна Стефця казала, що якраз цього року будуть модні гіпюри!

З великої скрині Мотрю обдає, немов подих з того світу, дивний мішаний запах часу, повітря, що його роками цілими в’язнено в цій домовині, і речей, що колись жили, сміялись і видавали пахощі довкола себе…

Мотря не думає тепер про те, щоб відривати гіпюр з тої золотисто-рожевої сукенки, її пальці трохи тремтять, коли вона обпинає на собі заржавілі стальки. Ох, боженьку, як це так, що мама… була колись ще стрункіша від неї?

"Мадам, а ваші рукавиці? Забуваєтесь, мадам".

"Ах, вибачення. Може б, ще цю парасольку? Ой лелечко, її трохи проїла міль, але її мереживо…"

Мотря стоїть навколішках проти відчиненого віка скрині і не думає вже про золотисто-рожеву сукенку. В руках у неї висохлий, труп’ячо-жовтий лист, і пальці… пальці в неї тремтять, і серце по-дурному сіпається в грудях. Зсувається на долівку і так, напівлежачи, скулена, злякана, читає листа.

Тільки подумати собі, роки лежав той лист у великій скрині. Десять, двадцять, до ста разів пересунувся він за ці роки через Мотрині пальці і ніколи не задержувався в них. Мотря ще тому сім чи вісім літ помітила, хто був автором цього листа: "Тьотя Амалія". З того моменту лист перестав вабити до себе. Що цікавого може писати жінка, яка вже є для когось, в цім випадку для Мотриної мами, тьотею?

І сьогодні лист цей був прослизнув крізь Мотрині пальці і мав впасти на дно скрині, як багато разів перед тим це робив, коли нагло… і така дрібничка… Мотря помітила в однім його ріжку гапт. Така була тоді мода, а тьотя Амалія мусила бути комільфо.

І якби не обставина, що вона шукала гіпюр для своєї сукенки… вона і не знала б страхітливої таємниці. Мотря ще пробує боронитися перед нею, але розгорнений лист крикливо заперечує всьому… Тьотя Амалія… Мотрі тиснуться сльози до очей: дала б відтяти собі праву руку, щоб та жінка могла на хвилинку ожити і сказати Мотрі правду. Сказати, що то н а п р а в д у було між ними.

У цьому листі, що перед Мотрею, тьотя Амалія тішиться маминим щастям і остерігає молоду закохану жінку перед ним. Перед надмірним щастям. "Ді гетер волен дайн фердербен"[102], — цитує з "Персня Полікрата". Але скоро в другому рядку ці свої сумні ворожби спритно переводить на жарт. Таке велике щастя, таке велике кохання навіть боги не в силі знищити…

Стоп. Треба мати відвагу зупинитися на цім і усвідомити собі одну правду: мама любила його колись. Мало того: мама шаліла від тої любові до нього. (Хай ніхто не відважується заперечити: тьотя Амалія свідчить з могили!)

Стільки років своїми наріканнями, своїми слізьми, своїми глухими прокльонами в його сторону переконувала їх, що її насильством чи загрозами зв’язано з тим нікчемним чоловіком!

Ніколи про ці справи не говорилося ясно й одверто, але хіба не досить, коли в їх домі ніколи не вживалося слова "тато"?

Був десь він (на своє нещастя, Мотря, як кажуть усі, зовсім подібна до нього). Він зломив їм усім трьом життя. Оля, вроджений конструктор, що мріяла колись про вищу технічну освіту (архітектуру!), зупинилася на чотирьох гімназичних і торговельних курсах. Мотря теж мусила погребти свої плани, зв'язані з драматичною школою. Тільки плани провалились, бо мрії… Мотря, власне, з тих людей, що не можуть жити без мрії. І це треба було відректися найістотнішого в житті, в той час як він мав гроші! Власне, тут нічого іншого, тільки грошей треба було… Але прийняти від нього? Від того, що їхній мамі зломив життя, від того нікчемника, що покинув її, своїх дітей, від того… Справді, часом бракувало слів у багатій нашій мові, щоб висловити своє обурення проти того чоловіка.

Все він знищив. Власне, нічого не малося від життя. Буйна молодість, що про неї в старшім віці стільки згадується, шуміла десь далеко поза ними. Забави, сміх, музика, рух, хлопці й нові сукенки, що стільки емоцій дають у тім віці, для них майже не існували. На все треба було грошей. Це майже неймовірно, а проте дійсно: навіть у тім віці для того щоб розгорнути крила на всю ширину, потрібно… грошей. Ах, були це дрібні суми. Інколи до смішного дрібні суми могли дати так багато неповторної радості, але коли і того не малося… Вечір на ковзанці в неділю, коли грає музика; учнівські пікніки; місце в галереї, чи, як тоді говорилося, "на бантах", у театрі; прогулянка за дві-три станції від міста — скільки це могло коштувати? А проте і того не малося… Вистачало тільки на найконечніше, найпрактичніше, тільки на найтриваліше… Це була, між іншим, одна з причин, яка вирішила те, що Мотря стала кравчихою. За шитвом мріється найкраще…

Та в тій їх самозапряжці було щось героїчне. Дівчата, хоч такі різні вдачами, ніколи не нарікали. Навіть не допускали до себе думки, ніби вони стали жертвами його. Не хотіли навіть це з ним пов’язувати. Мама їх була жертвою, а вони її оборонцями. Завсіди, хоч кожна з них являла

собою окремий світ, виступали втрійку. Вони дві — як оборона по боках, а мама посередині. Зламана, апатична, але безпечна в їх товаристві. Роль захисників об’єднувала їх. Була вона наче виправданням, наче відплатою за те, що Оля ніколи не буде інженером, а Мотря ніколи не закінчить драматичної школи.

Мотря, крім усього іншого, мала свою ненависть до нього. Не знати, чи котра дитина так любила свого батька, як Мотря його ненавиділа.

І нагло… якась тьотя Амалія встає з гробу і каже, що це все… неправда.

Неправда, бо мама ошукала їх! Мама любила його!!! І все героїчне, поважне, як смерть, стає смішне, гротескове. Обман! Страшний обман!!! Як сміла мама зрадити їх? Як сміла затаїти перед ними свою тяжку провину? Яким, врешті, правом навчала їх ненавидіти так чоловіка, якого колись сама любила?

Любила? Мало цього. Із звичайної спокійної любові не виписується таких листів до тьоті, що та мусила їх спам’ятувати. Шаліти мусила за ним і з ним разом! Так! Не буде тепер Мотря бавитися в гарні слова! Буде така нещадна, як нещадно поводилися з нею! Всі говорять Мотрі, що вона подібна до тата, і всі плещуть їй, що вона гарна. Правда, люди, що частіше бувають з нею, перестають вголос захоплюватися її красою. Не тому, що Мотря в своїй вдачі мала щось, що відштовхувало б. Ні. Просто тому, що краса Мотрі — це перш за все блиски. Блиски першої молодості. Все в ній блищить… і очі… і каштанове волосся має такий особливий полиск, що не раз ведуться суперечки, чи воно каштанове, чи темно-русяве, вологі уста і навіть трохи блискучий носик мають свій чар, тоді коли всі жінки мають матові від пудри носи.

Рухи її, її хода — що частіше стежиш за ними, то більш гармонійними й одухотвореними здаються вони. Артистка! А всі кажуть, що вона

навіть з рухів подібна до тата. Так мав він теж колись у своїй молодості розсівати блиск, і мама мусила його любити… Любилися обоє.

А мама затаїла правду! Ошукала їх у нечесний спосіб. І аж сьогодні ця правда, яка вісімнадцять чи дев’ятнадцять літ лежала собі тут, на горищі, замкнута в цій труні, дістається на світ божий і чинить таке спустошення…

Але навіть коли серце дуже болить, то не можна ж отак довго лежати лицем на запорошеній землі. Якби мама довідалась про таку жахливу справу, то напевно не могла б уже підвестися… Але Мотря, по-перше, має зовсім іншу вдачу, ніж мама, а по-друге… має своїх безумних сімнадцять літ… Те владно наказує їй встати з землі, обтріпати сукенку від пороху, примкнути велику скриню і йти… униз.

На світі нічого не змінилося від того, що Мотря допустила в своє серце цю страшну таємницю. Як перше, цвірінькають горобці, химерною гондолою пливуть хмари по небу… дошкуляє сонце землі, а найважливіше, що там, за дверима, все ще пливе життя старим ладом, все ще таїться брехня, якій вона, Мотря, перед хвилиною сміливо здерла маску з очей. Бідна Оля, вона ще й досі вірить у байку, що їй наоповідала (навмисне слово з приростком "на") мама! Бідна мама, вона не знає, що Мотря вже зовсім інша, ніж та, що ще за півгодини куняла тут над шитвом.

Тепер усе, що стосується до мами, стає Мотрі аж до смішного байдуже.

Направду Мотрю тепер уже сміх розбирає, коли мама за вечерею починає вечірню літанію своїх бідкань. Щось сміється злорадно в Мотрі: "Але ж, пані добродійко, ми і без того знаємо, що з вас знаменита комедіантка! Пощо аж так висловлюватись? Облиште… бо трісну зі сміху…"

Але на Олю Мотря дивиться уважними, напруженими очима. Повинна знайти у ній свого спільника. Мусять обидві законспіруватись, діяти… і то чим скоріше. Але як підійти до Олі? По-перше, Оля — це найсумніше в цілій справі — ніколи не ставиться поважно до Мотрі. Це найгірше, як когось раз візьмуть за… за, коротко кажучи, нерозсудливу людину. По-друге, Оля… Як би це сказати? Мотря має на це коротке визначення: це щось зовсім інше від Мотрі…

Тому Мотря цілий вечір водить за нею напруженими очима і вичікує слушного моменту, щоб одверто поговорити з сестрою.

Та коли настає такий момент… тобто коли мама йде з Нероном на прохідку (мама вважала, що діти не завжди потребують побігати собі, але натомість пес щодня повинен мати цю приємність), в Мотрі не стає відваги. Оля має такий діловий, такий замислений погляд, що Мотря кілька разів розтулює уста і знову… проковтує слово.

Врешті… задихана від хвилювання, випалює найменше сподіваний набій:

— Олю, ти мусиш десь між своїми… десь… я не знаю де… роздобути для мене двадцять п’ять злотих.

Оля схоплюється здивовано:

— Двадцять п’ять злотих? Нащо тобі? (Як добре, що Мотря не виявила одразу плану перед Олею! Сам тон, яким вона запитала, каже, що вона ніколи-ніколи не в силі зрозуміти Мотриних задумів).

Мотря трохи опановує себе:

— Я не можу тобі сказати нащо. Але мені конче потрібно, і ти повинна мені десь дістати гроші… В цій справі не йдеться тільки про мене, але і про тебе…

Олині сірі очі набирають сторожкого виразу:

— Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму до могили! Я тобі це кажу…

Тоді з Мотрею стає щось незрозуміле і вона починає кричати.

— Це не вибрики!.. Ти не смієш мене вважати за якогось півголовка!.. Я мушу!!! Мушу… мати тих дурних двадцять п’ять злотих і мушу… на кілька днів виїхати звідсіль!!! Мушу!

Оля дивилася на Мотрю з розкритими устами, здеревіла з великого зачудування, а може, зо страху.

— Що тобі? — питає слабо. А Мотря добре чує, що Олин голос втратив свою звичайну врівноваженість. Так, тепер Мотря добре розуміє, що пошкодила своїм вибухом справі, але це каяття, як завжди, навідує її запізно.

— Нічого мені не є, — каже байдуже, — мушу тільки мати двадцять і п’ять злотих і мушу на два дні виїхати з дому.

— Виїхати?

Це вже не здивування, а білий жах. Виїхати, покинути дім, дві ночі і два дні прожити поза колом маминої опіки — ні, це неможливо. Це просто неможливо! Певно, є молоді дівчата, які користуються ще більшою свободою, — але в їх домі, в їх житті подібні речі виключені.

— Ти не можеш цього зробити, бо це забило б маму. Ти знаєш, як мама боїться за тебе…

Мотря вдоволена з такої догани. Добре! Ще не так будуть її боятися…

Те, що вона тепер каже, звучить не зухвало, а просто насмішкувато:

— Як ти боїшся, що це може маму забити, то поможи мені видумати якусь брехню… щоб мама повірила в неї… Поможи, як ти така добра… і… мудра!

Оля попеліє:

— Ти… хочеш маму обманювати? Вже до цього в тебе дійшло? Мало мама…

Не докінчує, але цього й не потрібно. Аж занадто відомо, хто маму так тяжко одурив у житті.

Мотря навіть не думає уступати:

— Я не хочу маму обманювати, я… я мушу. Сама бачиш, що мушу.

Тоді Оля ("Божечку, яке вона має нецікаве, геометрично пропорційне лице!" — думає Мотря) хапає Мотрю за обидві руки так, що хоч-не-хоч має стояти проти неї усім своїм тілом:

— Я тебе не пущу, доки не скажеш мені, що ти затіваєш! Я не хочу, щоби мама через тебе терпіла…

Мотря посміхається. Робить рух, ніби сама кладе руки в окови. Тільки її очі грають непевно:

— Пусти мене, Олю, я… можу тобі і так сказати, бо ти і так не матимеш відваги піти з тим до мами. Хочеш знати?.. Я хочу до тата поїхати…

— До кого?!

— Як ти мене не розумієш… Я хочу тільки розвідатись про нього… адже… я з ним майже не знаюся.

І на цім урвалася ця несамовита балачка. Сестри не говорили більше про це. Кожна на свій лад знайшла втіху для себе. Оля переконана, що та мала не дістане ніде двадцять п’ять злотих і повинна буде через те підібрати фалди. Мотря дихає спокійніше, певна того, що Оля не матиме відваги з такою справою стати перед мамою.

А між тим час іде собі рівною, притаєною ходою. Оля ще не наважується тріумфувати, але на її обличчі вже віддзеркалюється внутрішня радість. Можливо, що Мотря не зможе дістати грошей. А можливо, — ох, якби так було! — що в неї пройшла вже ця божевільна думка. Чи вперше Мотря затіває фантастичні плани, а потім навіть думкою не хоче в той бік глипнути… Хто б то нашої Мотрі не знав!

"Чи Мотря змінилась? Чи люди з нечистою совістю дістають інший вираз обличчя?" — питає себе раз у раз Оля і за кожним разом знаходить заспокійливу відповідь. Мотря, як щодня, ходить до праці, виконуючи при тім послідовно всі ті дрібні функції, що звичайно супроводили її виходові з дому: щодня обнюхує пергаментний папір, потім запаковує в нього свій другий сніданок, але, звичайно перед виходом з хати, затримується по дорозі й оглядається позад себе, чи шви на панчосі стоять рівно.

Часом на роботі Мотря так віддається своїм мріям, що забуває зовсім, де знаходиться. Тоді хтось будить її високим криком. Здебільшого це керівниця майстерні — панна Стефа:

— Забейко, що з вами? Стебнуєте на правім боці!

Мотря сполохано опановує себе. Нахиляється поквапно над шитвом, а в голові плентаються одні й ті ж образи, ребуси. Що це двадцять п’ять злотих? П’ять срібних монет з жінкою з косами. Або — один двадцятизлотовий банкнот, а до того одна срібна п’ятка. Скільки тих заяложених банкнотів пересувалося через Мотрині руки навіть у цій майстерні (точніше, тільки в майстерні мала діло з грошима, бо в гімназії… ну, так там інакше трохи)… Бо, кінець кінцем, що то значить двадцять п’ять злотих?

— Забейко, я моделюю на клієнтці, пригляньтеся, це вам придасться!

Клієнтка — це жінка нотаря. Матеріал — цеглястий жоржет. Мотря має свої зауваження, з якими, річ очевидна, не вільно їй виїздити. Жоржет підходить на струнку постать. Тоді можна його драпувати і струнка постать виглядає наче оповита хмаринками. В уяві Мотрі вирисовується візія червоних хмарок… Ах, як це гарно було б, якби нотарева не мала брилуватої фігури.

— Тафта? — питає нотарева.

Мотря прикушує губи, щоб не порснути в лице клієнтці. З глузду з’їхала баба? Виглядала б у комбінації з тафти, як фестиновий блазень!

— Чи не вважають пані добродійка, що атлас буде відповідніший? — питається тактовно панна Стефа.

Розуміється, що нотарева відразу пристає на таку пропозицію. Виймає три срібні десятки і залишає їх на столі: може пані займуться цією справою? Вона після повороту з Карлсбада (Мотря має охоту бодай на нагнітку наступити їй за таку балаканину) ще навіть візити не

зробила всім знайомим. Пані не розуміють? Само собою, що пані мусять усе розуміти, за це їм платиться.

— Може, ви, Забейко, збігаєте по той атлас? Має артистичний смак ота мала, — хвалить на свій лад Мотрю панна Стефа.

Мотря здригається, наче від електричного струму. Дослівно — так. Ні… ні… тільки не в цей момент їй чужі гроші в руки… Уф! Піт обляв її.

— Не хочете вийти до міста? — з підозрінням у голосі дивується панна Стефа.

— Якщо можливо, то прошу мене звільнити від цього, — викидає з себе Мотря і зарум’янюється вся.

Але коли пополудні панна Стефа виходить за атласом і атмосфера в майстерні рідшає (хоч кожна учениця має роботу, що її до того часу має зробити) так, що дівчата починають оповідати собі історії з минулої неділі (ті бідні створіння живуть тільки від суботи до суботи), — у Мотрі назріває нагло план. Так нагло, як витріскує цвіт одного тропічного кактуса. Надвечір Мотрі починає ніби боліти голова. Панна Стефа пригадує собі ранішню нехіть Мотрі до виходу в місто і вірить у цей трюк безсумнівно.

— Але у вас такий хороший вигляд, — каже зичливо.

Мотря знизує плечима: що це має спільного з рум'янцями на її лиці?

Потім Мотря стоїть перед емальованою табличкою із задертою головою, неначе песик, і — ні, не думає, бо це вже давно вирішено, отже, не надумується, а ворожить (всі артисти трохи забобонні): як надійде чоловік з бородою, тоді вона вступить. Хвилина, дві, три… сімнадцять — і надходить чоловік з бородою. Тоді Мотря, стуливши уста, із зухвало повернутою вбік головою ступає на перший поверх. Стіни

коридора розмальовані у великі фіолетові лілеї. Мотрі стає холоднувато від цих фіолетових, начебто вже заражених процесом гниття, квітів. В приймальній пахне кожухами і йодоформом. Була операція. У кутку сидить якась заплакана селянка. Мотря сідає собі так, щоби шиба відчиненого вікна трохи прислонювала її.

Тепер Мотря хоче думати. Треба виходити з того, що доктор Пастух одинокий… Приятель? Знайомий? Товариш її батька? Ні, напевно щось більше, як знайомий, бо скільки-то разів мама в приступі жовтого розпачу вигукувала:

— Він умів собі добрати компанію… такий Пастух!

Який це "такий"? Мабуть, мама сама не вміла б відповісти на це питання. Раз, на одній художній виставці, коли снували поміж картинами цілою школою, до Мотрі приступив був якийсь високий, з вузеньким інтелігентним лицем пан:

— Забейківна? — спитав певно. — Котра, молодша чи старша?

— Молодша, — відповіла, збентежена.

— Значить, Оля? — посміхнувся незнайомий. Мотря усміхнулася й собі.

Тоді незнайомий відрекомендувався:

— Доктор Пастух, близький знайомий вашого батька. Ви дуже подібні до нього. Мені цікаво було б знати, як психічно ви подібні до нього. Ваш батько митець… закопав у собі талант великого артиста… Йому треба було дати сцену, а не адвокатуру… А ви? Не кортить вас туди?

Тоді Мотря стягнула була чоло й буркнула щось таке неприємне самим своїм тоном, що доктор Пастух відійшов від неї, не подавши руки зле вихованому підліткові. А тепер, після двох літ, вона сидить у приймальні цього самого знайомого її батька і тремтить, чи схочуть її вислухати? З кабінету лікаря виводять якогось забинтованого чоловіка… Селянка утирає сльози й іде йому назустріч. Лікар стоїть у дверях кабінету і якийсь час стежить за тим, як вони з приймальної викараскаються на сходи.

— Обережно! — нагадує ще і підбігає до дверей. По повороті помічає Мотрю. В першій хвилині не пізнає її. — Пані до мене? — не втішується ще одною пацієнткою. Мабуть, має тяжкий і напружений день. — Якщо справа не нагла, то я був би пані дуже вдячний, якби ласкаво завтра хотіли потрудитись… — і багатомовний жест рукою.

Мотря випростовується на весь зріст і каже тремтливим, хоч таким певним голосом:

— Справа нагла, пане докоре…

— О, Забейківна?..

Чи він здивувався, чи втішився? Мотрі хотілося б, щоб він втішився, але доктор Пастух був, очевидно, для цього надто втомлений.

— Я хотів би перш за все поставити вам, Олю, — пардон, Мотре, здається? — одне питання: ви до мене як до лікаря чи як до друга вашого батька?

Мотрі хочеться поцілувати руку докторові Пастухові за оце "друга батька".

— Як до друга батька, — відповідає, наголошуючи останнє слово.

— Дуже приємно! Прошу направо. Сідайте собі і переглядайте останній номер "Ілюстрованого світу", а мені дозвольте помити руки і переодягтись…

В кімнаті (в лікаря?) чути настояний дим від міцних сигар. Кімната вся у брунатних тонах. Мотря не може зорієнтуватися щодо її характеру. Тепер ті модерні меблі занадто універсальні: і тапчан, і бібліотека, і нічний столик — все те в одній особі. Потім те намагання наслідувати американців з тими стінними шафками, хоч місця тут досить. За стіною чути плюскіт води, а потім міцний (Мотря думає: яка акустика в лазниці! Певно, доктор Пастух не держить там ані лещат, ані відер з вугіллям, ані брудної білизни — що ж, по-лікарськи, гігієнічно) голос самого Пастуха:

— Василю, мене нема. Розумієте? Хіба наглий випадок… тоді — можна… А так… маю гості — не існую ні для кого… Покличте мені Анну, Василю!

Згодом входить і він сам. Запашний, причесаний, молодий, елегантний. Мотря дивиться на нього з напіврозтуленими устами: таж він ще такий, що навіть подобатись може… Навіть зовсім легко. От була б історія, якби її тато був такий самий… молодий та елегантний. Хай Господь заступить її перед таким молодим і запашним татом. Їй хочеться, щоб її рідний тато мав солідніший вигляд.

Потім відбувається все так, як у фільмі. Направду. Тільки у фільмі дозволяють такій малій, як каже панна Стефця, грати роль великої дами. Доктор Пастух подає їй руку і веде до їдальні, до накритого на дві особи стола. Правда, у фільмі в таких випадках з’їдають вибагливішу вечерю, але ця, що подала Анна, дуже добірна. Так, перш за все добірна, бо врешті — шинка, помідори і яйця — це не такий великий присмак, але як це подано! Шинка поскручувана налисникувато, а помідори й яйця у вигляді… мухоморів. Чай. З вином. З цитриною. З овочевим соком. До цього ж солоні пальчики з кмином. Ні, рішуче не можна сказати, щоб у цій вечері було що-небудь банальне… Було б

дуже несправедливо для Анни й самого господаря, милого доктора Пастуха!

Бо доктор Пастух справді милий. Трохи ображає Мотрю те, що його "шампанський" гумор прийшов лише тоді, коли він заспокоїв домагання свого шлунка, але — коли всі чоловіки вже такі, то чому він мав би іншим бути?

— Тепер уже мусите сказати мені, Мотре, яке ви діло маєте до мене… Вже!!!

Смішно, коли добрі хочуть вдавати з себе строгих. Можна з’їсти доктора Пастуха за те "вже" з окликом.

— Ох, ні… я не можу вам сказати, пане докторе!

Вона ніби борониться перед ним й затуляється ґраткою з пальців. Доктор Пастух вдаряє легенько по Мотриних пальцях, і вони розчіплюються.

— Слухаю вас…

— Коли я справді не зможу вам тепер це сказати.

Доктор Пастух зводить високо брови вгору: що значить "тепер"? Мотря бентежиться: чи сказала щось недоречне? Хіба ні, бо оце доктор попав знову в вільний, попередній тон:

— Коли ви соромитесь, то я вам затулю очі.

Приємно холодні долоні Пастуха пахнуть туалетовим "Центросоюзом" і ще чимсь, що робить те, що їх хотілося б якнайдовше мати на своїм лиці. Ніколи Мотря не припускала, що в чоловіка можуть

бути такі милі долоні. Можливо, що й доктор Пастух не припускав, що може бути приємно тримати такого підлітка за лице і не потребувати при тім думати: що, власне, тій малій бракує?

— Відважно, маленька!

— Ні!

Тоді доктор Пастух виймає з бічної кишені вічне перо.

— То напишіть, коли важко вимовити вам те, з чим ви прийшли до мене…

Мотря, вагаючись хвильку, пише з напівпритомними очима одне лаконічне речення: "Прошу позичити мені двадцять п’ять злотих".

Лівою рукою — від себе — передає докторові папірчик, а правою затуляє очі, щоб не бачити виразу його лиця, коли читатиме ту зухвалу записку. Скоріше, ніж слова, приводить Мотрю до рівноваги сміх Пастуха:

— Го-го! Тільки всього, маленька? Але ж це дрібничка, над якою розводитись не варто було… Що, загубила, мала, гроші клієнтки?

— Ні!

— Ні? А що?

— Я вам не можу сказати.

— Прошу вибачити за неделікатне запитання.

Доктор Пастух ледве стримує усміх, але Мотря якось не ображається цим. Маючи двадцять п’ять злотих у сумці, вона починає почувати себе зовсім певно:

— Чи маєте, пане докторе, розклад їзди?

— Слухайте, мала, що ви надумали? Та мій друг викличе мене на дуель, якщо вам що-небудь станеться, а він довідається, що я в ту халепу мочав пальці…

"Друг"? Завжди тато був тільки "він", а тепер знайшовся хтось, для кого він "друг". Це дуже, дуже мило з боку доктора Пастуха.

— Я нічого… я завтра прийду до вас… і попрошу вас дозволити Василеві занести листа до мами. О пів на одинадцяту від’їжджаю…

— Втікаєте з дому?

— Мг…

— То будемо вас з поліцією шукати…

— Ні! Я ж напишу мамі в листі, що їду до тата, до вашого товариша Антона Забейка.

Доктор Пастух дивиться широкими, спокійно зачудованими очима лікаря. Мотря з рукою на клямці, одною ногою вже на порозі. Чого дивиться так доктор Пастух? Що особливого доглянув у Мотринім рішенні?

— До побачення, пане докторе. І ще раз дуже дякую…

У відповідь на те:

— Граєте в теніс?

— Граю.

— Чи схотіли б коли зі мною зіграти партію?

— Ох, пане докторе, я партачу… Але коли б ви були ласкаві… Та вже хіба як повернуся.

Мотря подає докторові руку (як прийшла, то чекала злякано, чи він перший простягне їй свою руку) і бачить, як він лукаво оглядається на двері, звідки мала б показатись Василева або Аннина голова. Потім поволі цілує Мотрю в руку.

Мотрю вже цілували в руку. Та ні один із тих поцілунків не можна навіть прирівняти до цього, що дістався Мотрі від милого доктора Пастуха, бо ні від одного з них не хотілося летіти стрімголов сходами на долину, скакати, свистіти, а може, навіть плакати…

***

— А я тобі кажу, що та мала стежить за тобою! — посміхнулась до доктора Антона Забейка його приятелька (як сам він при кожній нагоді говорив, його вірний колега) Марта Шариївна.

Нахилився над столиком і з удаваним каяттям поцілував їй руку:

— Вибач, кохана, що подобаюсь усім жінкам. Бачиш сама, що діється це без моєї співучасті…

— Не забувайся, Тоньку, і пам’ятай, що ми в публічнім місці. Боюся, мій старий друже, що цей чемний поцілунок дорого тобі обійдеться. Глянь… але так непомітно… одним оком… Бачиш? Покликала кельнера і

розпитує його про щось. Малу він, видимо, схвилював. Можу битись об заклад, що мова йде про нас. Дивись на мене… не червоніють мені ще вуха? Цікаво, що може той кельнер чи взагалі хто-небудь з присутніх тут розказати про тебе й мене? Тоньку, ти не думав ніколи над цим?

— Чи маю бути щирим?

— Як на сповіді…

— Ніколи не думаю над тим, що люди говорять про тебе й мене… Бачиш, я вважаю часом, що це подекуди навіть нечемно з мого боку… вони стільки уваги приділяють нам, що я повинен бодай частково взяти реванш, але… брак часу — це теж одна з причин, чому люди робляться нечемні… Не вважаєш?

— Вважаю, що ти повинен сьогодні виграти процес, коли маєш такий гумор…

— Пригадую тобі, Мартуню, сьомий пункт нашого пакту, який під загрозою п’яти злотих забороняє в приватній балачці порушувати теми, зв’язані з нашою професією. А то попрошу тебе розповісти, як пройшла сьогодні година моделювання в твоїй артистично-різьбярській школі. Між нами кажучи, страшенно ідіотична назва для тої поштивної інституції…

— Доктор Забейко, платіть п’ять злотих кари.

— Чи може ця кара бути мені замінена на два квитки до кіно?

— Так, але не сьогодні…

— Ов, пане колега? Що сталося?

— Хочу трохи похимерити, Тоньку… Це часом так приємно.

Подивився на неї і зробив рух устами, немов хотів її поцілувати. Погрозила йому бровами. Спершись вигідно об спинку, розмріяними, злегка сумовитими очима дивився на неї. Що ж! Інші люди мають щастя виграти на лотереї, знайти підкову чи одержати спадок по вуйкові в Америці, а він, Антін Забейко, втративши майже все, мав ще стільки ласки в долі, що дозволила йому знайти Марту Шариївну. Випадок? Майже. Бо ж не можна випадком назвати ту обставину, що Марта Шариївна була трохи різьбярем (оскільки цього потрібно для вчительки артистично-різьбярської школи), ані того, що він, Антін Забейко, засідав у жюрі конкурсу, на який Марта Шариївна послала була свої праці. Випадок (о, це вже напевно його рука!) зробив так, що Марта Шариївна тільки тому не одержала нагороди, що її праці не відповіли вимогам конкурсу. Щоб не розчарувати молодої художниці, жюрі вирішило їй це докладніше пояснити та піднести при тім, для заохоти молодого таланту, всі позитивні якості її дотеперішніх праць. Марту Шариївну запрошено на окрему довірочну розмову. Трудне завдання пояснити молодій художниці, чому її твори, хоч і вартісні, не дістали нагороди, жюрі доручило доктору Забейкові. Вирішено було, що він, як адвокат, зробить це найкраще. І хоч таке пояснення відбулося в присутності цілого жюрі, приязнь доктора і Марти таки взяла свій початок з того вечора. Ну, так… десь повинне мати свій початок все зле й добре на цьому світі.

Колега Марта Шариївна не належала до тих жінок, що запалюють відразу чоловіків до себе, як іскра порох, можна сміливо сказати навпаки: був це тип жінки, що на неї чоловіки найменше звертають уваги, але, раз випадково зацікавившись нею, не можуть уже розлучитись з такою жінкою. Зовнішність Марти Шариївни була так само мало криклива, як вона вся: лице — надто правильне й однобарвне, щоб могло вирізнятись чим-небудь у гурті інших жінок. Може, якби до ясного волосся лице мало ще рожевий колір шкіри, воно було б дійсно гарне, а так у ньому не було нічого особливого.

Нічого особливого не було в її зграбній, але меншій за середній зріст фігурці, в її манері поводження з людьми, навіть її характері. Тільки й етичний, так би мовити, паспорт Марти Шариївни відрізнявся від того роду паспортів десятків, соток жінок на світі. На ньому в рубриці "особливі ознаки" було написано: "Безкорисливе ставлення до людей і звірят". Саме ця риска сприяла приязні молодої дівчини і не молодого вже, з поважним минулим (яке, по суті, ніколи не переставало бути сучасним) доктора Антона Забейка.

— Те дівча дійсно не зводить з мене очей, — зауважив, начеб збентежено, нарешті сам Забейко. — Знаєш що? Ходім тепер до мене, мала вважатиме, що подружжя зайшло в хату, і вже більш не з’явиться на вулиці — дасть нам спокій.

— Не знаю, Тоньку… Дивись, ми підвелись, і вона розплачується. Прошу тебе, візьми мене під руку…

— А де твій страх перед твоїми ученицями?

— Коли ж це має бути єдиний спосіб удержати тебе при собі…

На перехресті Шариївна, поправляючи берет, непомітно обернулась:

— Вона йде за нами.

Коло брами навмисне пристали на хвилинку. Незнайома вдала, що її цікавлять фото якраз проти емальованої таблички з прізвищем доктора Забейка.

— Ходи, колего.

В кімнаті Марта, не підходячи до вікна, потягла легко за шнурок. Штора підскочила вгору.

— Що ж наш малий поліцай?

— Нічого, сховався за ринву кам’яниці Грінбаума і, певно, терпеливо чекає, поки я залишу твоє мешкання…

Промені помаранчевого сонця навскоси наколюють якусь гумореску на стіні. Далебі, це сам доктор Антін Забейко після маскарадного балу. Котик на його плечі. О, де вино і жінки, там підходить і білий котик з чорними очима, як символ невірності. Марта Шариївна стоїть у вікні так, що промені сонця зовсім пронизують її ніздрі, і вони стають рожево-прозорі, як вухо новородка. Марта посміхається. Так. і Антін Забейко бавиться лапою величезного ведмедя, що його дістав колись від Марти. І в якійсь завороженій хвилині обоє мовчать.

І часом буває так, що серед веселої, гомінкої ночі пронесеться сумний голос скривдженого птаха і такий один стогін пташиного серця вбиває на місці цілі гами людського безтурботного, але і беззмістовного сміху.

— Я вже піду хіба додому, — озвалась Марта Шариївна. В її голосі не було ні крихітки попередньої пустотливості. Марта обернулася раптом до Антона і зупинила свій погляд на його голові. — Сивієш, мій друже… ні… це справді дивно… Маю враження, що я перший раз сьогодні бачу тебе в повнім освітленні! Пленер, як кажуть художники…

Забейко взяв її за руку нижче ліктя і притягнув до себе:

— Маєш рацію, моя молода приятелько, можливо, що оце перший раз ти мене бачиш у пленері.

Марта повела вільною рукою йому по чолі:

— Знаю про тебе більше, ніж ти сам цього міг бажати… Та що б воно там не трапилося, ми були добрі друзі, Тоську… Правда?

Чи зрозумів її? Можливо, бо зовсім не протестував, коли загадала вже зараз піти собі додому. На сходах спробував ще пожартувати:

— Добрі боги мстяться на нас, що в цей гарний вечір піддались меланхолійним настроям…

Незнайомої не було вже на вулиці. Марта й Антін подивилися одне на одного і розсміялися досить вимушено. Забейко сказав начебто винувато:

— І хто б то сказав, що ми дамо себе так обдурити. Наша незнайомка мала рандеву з якимсь хлопчаком, а ми, тобто ти припустила… Ні, Мартусь, старість має сумні закони…

Небагато випадків було таких, щоб Антін і Марта, незважаючи на те, що мали необмежений вільний час аж до ранку, розлучились і йшли своєю безцільною дорогою.

Забейко опинився в парку. Була саме пора, коли кущі і дерева змагалися в довгості тіней і люди, відбувши гаряче пополудні в кам’яницях, сходили підвечір у тінь до парку.

"Так… так… — подумав Забейко, — можливо, що багато є на світі таких, що їм пленер не до лиця…"

Він намагався звільнитися хоч на часинку від своєї особи. Ціле життя, день і ніч, уві сні і наяву, бути скованим ланцюгом з одним і тим самим чоловіком, ціле життя оглядати світ і людей тільки через його зіниці, ціле життя плутатись думками в колі одного і того самого виміру і не здобутись чогось, що могло б нарешті змести з лиця землі ту глупу приповідку, мовляв, від себе не втечеш. А втім, утеча від себе самого — це все-таки гідніше від того стану, в якому перебуває він уже яких п'ятнадцять років. Є деякі справи в житті доктора Забейка, існування яких признати він не має просто мужності. Вони тяжать на його душі

підсвідомо, затруюють йому кожну хвилину життя, а проте він завжди, коли думка навернеться в їх бік, намагається хитро перескочити їх, відвернути голову від них і, повний сорому й упокорення, вдати, що не добачає їх.

— Перепрошую!

Здригнувся від самого звуку цього голосу так, що цигарка в його пальцях втратила рівновагу. Ще більше зніяковів, побачивши малу незнайому на лавці біля себе. Виходить, те дівча таки слідкувало за ним.

— Прошу.

Вже оволодів собою, але щось наказувало йому бути чуйним, як біблійному вужеві.

Мала жіночка, глипнувши кінчиком вій на Забейка, ображено відвернула голову в протилежний бік. Вгору піднесена голова давала вільну дорогу лінії, що бігла серединою шиї, підборіддям і м’яко поєднувалася з лінією носа і чола. Лінія була чиста і шляхетна у формі.

Незнайома дівчина починає бавити його. Інакше не міг назвати своєї уваги щодо цієї малої. Вона видалась йому такою дитячою і такою, по суті речі, дурненькою, що брала його охота звернутись до неї через "ти" і посварити суворим тоном, щоби не витворяла дурниць, а повернулась додому і попросила пробачення в мами й тата.

"Скільки літ може вона мати?" — знову подумав, і раптом йому здалося, ніби звалилась на нього широка темна стіна. Стіна була легка, не здушила його, але відчув, що забракло йому повітря і світла. Пробі! Ця мала буде в віці його доньок! Діти, — подумав і злякався, — невже ж він докотився до того віку, коли людина починає інстинктивно шукати нащадків по собі? Діти… що це таке? Чому саме сьогодні так настирливо обсідають його спогади про них? Марта, та золотиста Марта, зі своїм

трохи шепелявим язиком помітила сьогодні, що він сивіє. Справді! Не раз жартували вони на тему її молодості і його перезрілого віку, але завжди жарти ці викликали ще більшу ніжність його до неї. Почував таку ніжну вдячність до тої дівчини. Вдячність, яка є єдина в своїм роді, її може знати тільки літній чоловік, закоханий у молоду дівчину. Коли Марта не раз гладила своєю блідою рукою його голову, почував, що нема жертви, якої не поніс би для неї. Любов? Прив’язаність? Ні. Передусім вдячність. Сьогодні її зауваження вкололо його так, що досі чує той біль. В її голосі було забагато сумної поваги. Ще ніколи не бачила його в пленері. Незважаючи на біль, прийняв її зауваження як осторогу вищої сили. Увага, докторе Антон Забейко! Увага! Твій вік доходить до роздоріжжя і має вибрати: або статечність старості, або карикатуру спізненої молодості. Здригнувся. Закоханий у форми, хоч сам не митець, зате з мистецьким чуттям, він органічно не любив карикатур, навіть таких, що з глибшим змістом.

Спізнена молодість має в собі ще щось більш неприємне від власної карикатури: це смішність. Не треба посилатись на образи: немолодий ловелас у рукавичках глясе, з моноклем в оці. Скільки разів мали ми приємність оглядати такий образ в гумористичних журналах і веселих календарях? І знову почув біль у серці: Марта мала рацію. Чи можна дивуватись, як відтепер обдаровуватимуть його співчуттям чи навіть милосердям. Сміятися йому хочеться. І то ще як. Розповісти цілу історію цій малій і реготатися разом з нею так, щоб аж ногами притупцьовувати. Милосердя! З гордістю і без самохвальства може признатися: слово це щодо його особи зовсім чуже для нього. Не знає його зовсім. Навіть коли йшлося про інших, то любив тому чи іншому зробити товариську послугу. Але милосердитись? Що це значить? Мав собі органічне почуття гордості, чи то пак суворої справедливості, якого не міг відректися. Саме оця сувора справедливість у сполуці з гордістю вплинула так багато на події, що сталися чотирнадцять років тому. Не потрапив бути справедливим, і від цього все ринуло в прірву. Обминав у своїх спогадах той час і зв’язані з ним події; як кущ тернини на стежці, але тепер, саме тепер… саме навернувся до них.

Ельвіра… ні, нічого не єднало його з тою гарною людиною, крім тої слабості, що її має до всіх артистів. Почував себе іншим в її товаристві. Цінував її гру і голос. Сердився не раз у душі на неї, коли давала йому нагоду бачити її такою людяною і звичайною. Розповідала йому не раз про свої контракти, про торги з директорами, про кравчих і кравців. Усього шість тижнів зналися…

Скінчилися його військові вправи, і він від'їхав додому з тим, що пообіцяв Ельвірі "зробити візит разом з жінкою в її мешканні в місті".

Так добре пригадує собі: разом з Ельвірою вибрали тоді для його жінки срібну жіночу торбинку. Появились саме тоді і були дорогі, як новинка. Дітям купив однакові рожеві з газу капелюшки, їхав додому, повний надії і найніжнішої туги. Так любилися ще з Галею тоді! В поїзді часто заплющував очі, викликаючи перед ними образи дітей і дружини. Застав її офіціальну, з вимушеним усміхом на устах, не віддала йому навіть його поцілунків.

— Що з тобою? — спитав, щиро стурбований.

— Нічого, — відповіла загадково.

Дарунок його, замість захоплення й подяки, викликав лише глумливу гримасу уст. Дітям навіть не надягла капелюшків на голову. Був ще такий… був ще такий наївний, що пояснив це все її нетерпеливістю з приводу його довгої відсутності. Бажаючи звернути думки на інші стежки, почав оповідати про Ельвіру. Можливо, що в оповіданні його було забагато захвату. Галя слухала його з поважним, трохи насмішкуватим виглядом і, не давши докінчити оповідання, спитала з болем:

— Так цікавила тебе та дама?

Дама? Хотів сказати їй: "Ти, дурненька, чи мало дав я тобі доказів, що люблю тебе так, як тільки можна таке неможливе створіння, як ти, любити?"

Чому так не сказав? Чому замість того сказав:

— То ніяка "дама", але велика артистка. Я обіцяв їй, що восени відвідаємо її обоє…

— Ніколи! — вибухнула враз дружина і почервоніла вся. — Маєш! — вийняла з-під церати стола якийсь лист і подала. Відразу догадався, що то анонім. Хоч палила його цікавість, переміг себе і подер листа, не прочитавши його навіть.

— Нічого мене не обходить той лист. Мусиш вірити мені… Чуєш, Галюсь?

Мовчала.

— Галю!

Мовчанка знову. Тоді відізвався роздратовано:

— Але у відвідини до пані Ельвіри все ж таки мусимо піти, хоч би тому, що я пообіцяв. Один раз, — пом’якшив різкий тон, — підемо, а потім — залежатиме вже від тебе.

— Ніколи не переступлю порога дому твоєї коханки, — скрикнула і розплакалась. Але не був це плач жалю. О ні! Відразу відчув це, хотіла його стероризувати й зломити надвоє, як суху гілку.

Саме тому, що хотіла скорити його, не підійшов до неї і сердечними словами не розвіяв тих уявних, образливих для їх любові й дітей

підозрінь. Він, що з ніжності й спільної любові до неї завжди потурав її химерам розпещеної одиначки, зберігаючи при тім повне почуття своєї моральної переваги, тепер збунтувався перед самим собою і зрушив з місця. Почуття своєї невинності опанувало його зовсім і спаралізувало всякий інший порух серця. Мав тільки одне виправдання для себе, тільки один жаль до неї: був не винний. Чому (і це було для нього найболючіше) не могла відчути правди? Жінка, мама дітей, повинна мати цей дар тонкості. Чому вчепилася того брудного анонiма, якого писала чужа, неприхильна їм обом людина, і держиться його так конвульсивно тоді, коли чиста, безпосередня правда так близько коло неї? Був близький до розпуки з того приводу. Мав враження, що сліпа людина навколішках мацає по долівці, шукаючи голку тоді, як та преспокійно лежить собі на столі, на найвиднішому місці.

Галя впала грудьми на стіл і заходилась риданням. Стояв над нею й не міг приневолити себе до того, щоб бодай руку свою покласти їй на плече. Був не винний!

Такі сцени, хоч менш гострі, відбувалися не раз між ними. Почував у собі таку глибінь моральної, здорової сили, був такий щасливий від того, що має її коло себе, такий був зарозумілий з того приводу, що не чіплялась його тіла ніяка недуга, що інколи свідомо, єдино, щоб догодити їй, брав на себе уявну провину. Але на цім не кінець. Взявши на себе провину, він мусив каятись. Часом бувало й таке, що його гра під час каяття переходила межі правдоподібності, і тоді вибухали обоє сміхом. Були це насправді рожеві дні їх кохання. Вабило його це й, правду сказати, ще більше в’язало з нею. Не раз дивувався, чому люди остерігали його перед нею, як розпещеною одиначкою.

Здавалося йому, що саме такої жінки, як вона, прагнуло віддавна його серце. Син ремісника-різьбяра, п’ята дитина в незаможній родині, де діти, незважаючи на взаємну любов, видирали одне в одного кусник хліба з уст, вередливість Галі сприйняв як прояв вищої тонкості чи вразливості, брак якої так відчував у батьківському домі. Видавалась йому ніжною, як пушок на кульбабі. Завжди в житті тужив за тонкістю так, як

дехто тужить за морем. Вдача митця, яку природа так злосливо не наділила талантом. Так бувало.

Але тої пам’ятної хвилини — не заперечує того навіть сьогодні, можливо, навіть під впливом короткохвилинної приязні до Ельвіри (тої енергійної жінки, яка, розповідаючи йому про початок своєї кар’єри, не ховала навіть того, що директори театру викидали її одними дверима, а вона впихалась іншими, щоб тільки добитися свого) — не зворушили його її сльози.

Ні, треба бути щирим, до останнього порога: ненавидів їх тоді. Був перевтомлений фізично військовими вправами, розніжений тугою за нею й дітьми і — перший раз у житті захотів, щоб до нього поставилися уважніше. Адже він, що стелив їй своє серце до ніг, мав право на це. Мав право на те, щоб хоч раз не давати, а сприймати ніжність.

І тут не зрозуміла його. Думала в той час, певно, тільки про те, як би викликати в себе ще нагальніший напад ридань, збуджувала себе штучно до сліз і жалю. Відчував це, і серце його кам’яніло від цього. Навіщо ця комедія? Навіщо? Її лиця він не бачив, чув тільки, як шморгала носом, і в одній хвилині видалось йому, що не міг би тепер поцілувати того солоного від сліз, з напучнявілим носом лиця. І знову з’явилося болюче питання: навіщо ця драматична комедія? І не рушив ані кроком в її напрямі. Щиро — не міг.

Що мав робити? Не міг так до безконечності стояти на однім місці й давати тим самим нагоду плакати теж без кінця. Узяв капелюх з полиці й, особливо уважно зачиняючи двері за собою (так добре пам’ятає, що побоявся, щоб вона не подумала, що він у злім настрою виходить з хати), вийшов на вулицю. Думав, що вчинив як міг найліпше. Ні, ні… не мав найменшого поганого наміру чи хоч би передчуття. Хотів тільки дати їй змогу заспокоїтись і опанувати себе. На вулиці напала на нього дивна туга за нею. Навіть не за дітьми, тільки за Галею. Почув себе таким прикро-самотнім, майже скривдженим. Пройшов трохи тротуаром і знову завернув під вікна їх дому. Став, як штурпак, із задертою вгору

головою і дивився на вікна на першому поверсі. Приємне було почуття, що ввесь належить тому домові.

Був схильний до того, щоб зараз-таки ввійти до їх мешкання й саме оці думки передати Галі. Пустився вже був навіть до брами і — вернувся. Одна, зовсім незначна, побічна дрібничка стримала його від того. Спало йому на думку, що вона, може, ще не обмилась від сліз, і відчув дивну нехіть перед солоним, зачервонілим лицем, носом і очима. Хай ще. Одійшов від брами й пустився перед себе. У душі вже поєднався з дружиною і тепер розкошував приємним почуттям замирення після недавньої бурі.

Ішов, прагнучи місця, де б не було людей і гамору. Люди в тій хвилині існували для нього тільки в його домі. Залишивши їх, не хотів нікого ні бачити, ні чути. Так опинився на якійсь межі, серед чужого поля. Пахло першими росами й рум’янком. Сонце на небі було велике й червоне. Скинув капелюх і стояв простоволосий, дивно заспокоєний і щасливий. Тут, на цій пустці, на цім клаптику чиєїсь землі, віднайшов себе. Мав враження, що начебто перед часиною загрожувала йому смертельна небезпека і він тільки чудом врятувався від неї. Раптом видалося йому безмірно цінним те, що він живе. Вдихнув повними грудьми зрошеного, свіжого повітря — що за розкіш жити й могти вдихати отаке чисте повітря! Але його щастя дізнає не тільки він сам. Його жінка, його діти теж живуть. Чи були хворі? Загрожувало їм що-небудь? Ні, але перший раз відчув себе неуявно щасливим від того, що вони, саме вони, живуть, просто існують на світі.

Далеке світло опритомнило його. Уявив собі два вогники й у своєму домі на першому поверсі — навмання почав прямувати до нього.

О світло для самітної в полі людини! О морське ліхтарне для заблуканого човна!

Увійшов у місто, і приємно було йому, що воно мало в собі стільки світла. Опинившись на своїй вулиці, здалеку почав шукати світло на першому поверсі. Надто далеко. Схвильований, уже підбіг ближче, напевно бачив би вже світло, якби воно там було. Так, якби… Як шалений, вибіг на сходи — термосив клямкою, дзвонив і гатив носом черевика у двері. Тиша. Глумлива тиша. Потім відчинилися двері напроти, і сусідка, поштива пані Міллерова, подала йому ключа:

— Пані меценасова вийшла й прохала передати…

У хаті не застав розгардіяшу, як це можна було сподіватися. Галя була педантка і навіть тепер нагадала йому це. Все було на своєму місці. Відчинив шафу і відразу зрозумів: бракувало в ній її і дитячих плащів. Тільки плащів бракує, тобто — чи лише вийшли чогось з хати? Понишпорив по хаті. В одну мить вилетіло йому з голови, які сукенки носить його дружина. Раптово пригадалась йому одна, з золотою коронкою. Кинувся шукати її. Не було ніде. Тоді побачив, що Галя забрала всі літні сукенки. Отже? Отже — аж тепер нічого не розумів. Нічого. Не силкувався навіть на здогадки.

Десь близько півночі спало йому на думку, що Галя, напевно, пішла з дітьми до своїх батьків. Це скидалося на правду. Ще тепер міг би встати з ліжка, взяти з вулиці першого-ліпшого візника й привезти її разом з дітьми назад до хати… Так, нічого простішого, але — як з’явитися перед лицем її батьків? Неможливо, щоб вона, заїхавши в дім, не повідомила причини. Уявляє він собі, в якому освітленні подала вона ту цілу їх справу. Ні, не піде він до них. Був не винний… Зачекає, аж поки хтось прийде від них. Найкраще, якби прийшов сам тесть. Поговорив би з ним поважно. Спитав би врешті того шановного добродія, чому в нього не було більше дітей, крім одної Галі? Яким правом зробив він з власної дитини духовного інваліда? Але ніхто не прийшов до нього. О дев’ятій годині ранку прийшла нарешті прислужниця. Несимпатична, нахабна баба, якої ніколи не міг терпіти і завжди дивувався Галі, що тримає її коло себе.

Тепер з її півусмішки догадався відразу, що вона вже сторожихою поінформована як слід. Посміхаючись зухвало, запитала, чи вже снідав. Пануючи ще над собою, відчинив двері, випхав бабу за них, кинувши, що по гроші нехай прийде до сторожихи. Сторожиха, послужниця, коминяр, інкасент від електрики, кур’єр від товариства — всі вони згодом дивитимуться на нього з нещирим співчуттям, напоєні злорадістю, що навіть такому панові, як він, щось подібне трапилось…

Озлоблений на Галю, на весь світ і на себе, спакував свої речі і поїхав до товариша в село. Відшукав знову клаптик землі, що, як той у пам’ятне надвечір’я, пах рум’янком, зустрів захід сонця і росу, але того благословенного спокою, що сплинув був тоді на нього, не зазнав уже. Вчувався йому голос Галі, що взивала його до себе. Вірив їй, що болiє, але він не винен цьому. Побувши ледве кілька днів, повернувся додому, бо здавалося йому, що там чекає його лист від дружини. Не було ніякого листа. Пані Міллерова додала ще, що й по ключ за весь той час не приходив ніхто.

О, до смерті не забуде першої ночі після свого повернення з села! Ошалілий від якогось гарячкового очікування, ходив усю ніч від вікна до вікна, бо здавалося йому, що саме тої ночі вона дасть звістку від себе. Потім пішло все багато простіше. Змінив мешкання. Так, від цього почалось — і добре. Бо скоро після того прийшла картка від адвоката, що писав до доктора Забейка від імені його клієнтки, пані Галини Забейкової.

Зустрівся перший раз з нею аж у суді. Пригадує собі, як сьогодні: мала вигляд у своїм темно-голубім костюмі такий елегантний, що звертала на себе загальну увагу. Признав у ній тоді небуденну рідку красу, але відчув водночас, що жінка та була для нього зовсім чужа. Коли й як це сталося? Не міг би проаналізувати цього завмирання почуттів. Можливо, що почалось воно того ранку, як прислужниця спитала його з глумом, чи снідав уже; можливо, що це довершилося в ту ніч, як ходив по кімнаті, прислухаючись і вичікуючи. Чи почував себе винним? — питались його. Анітрохи. Чи бажає помиритися з дружиною?

Ні. Чи приписує якусь вину дружині? Ні. Хоче лише спокою. І так прийшла ще одна смерть у житті. Одного дня похоронив дружину й двох дітей, яких так ніжно й сердечно любив. Чи довго переболював? Є рани, яких ніколи не можна безслідно вигоїти. Як сказав один поет: "Рука відтята не болить, але бракує її".

І стільки років жив, наче в летаргії, аж раптом цей дітвак дивно й боляче пробудив його.

І несподівано для себе самого запитав дівчину коло себе:

— Ви не маєте нікого, хто б побув з вами в цей прекрасний вечір?

В його голосі прозвучала якась батьківська нотка. Ще тепле, але порожнє місце в серці по Марті, якесь глухе почуття кривди (хоч сам не вважав його за слушне), що він зазнав з рук тої дорогої людини, шукали заспокоєння для себе.

— Ви теж не маєте нікого… — відповіла сміливо і, як йому здалося, злісно.

Забейко пильно глянув на неї. Полотняна, доброго фасону сукенка. Солідний, сап’яновий поясок, що, певно, більше коштує, ніж уся сукенка. З правої кишені сукенки визирав цікаво ріжок безпретензійної, але доброго ґатунку хустинки. Цікаво. Так мало жінок могло збагнути тайну, в чому суть справжньої елегантності, а ця мала, здається, на добрій дорозі… Усміхнувся сам до своїх думок.

— Це правда, — сказав, — я теж самітний…

Щойно вимовив ці слова, відчув їх глибокий, сумний зміст, і обставина ця наче наблизила його до незнайомої. Враз забаглося щось ближче дізнатись від неї. Хто її батьки? Яке їх місце в цьому людському мурашнику? Хто її любить і чийого серця прагне вона?

— Знаєте що, — посилкувався доктор на непримушений тон, — ви самітна, і я самітний… Проведім цей вечір удвох, і, може, не буде нам так сумно. Я повинен вам сказати, що ви, — він завагався, чи сказати правду, — нагадуєте мені одну з моїх дочок.

— А ваші дочки не з вами?

Забейко вловив якусь збудженість у голосі дівчини, яка, правду сказати, насторожила його.

— Залишім цю тему, — зітхнув, не радий цьому дивному знайомству.

Почував, що висловлює думки не так, як треба. І чого це так важко висловити таке просте бажання: хоче мати когось живого в цей вечір коло себе! Точніше, хоче, щоб це була істота жіночого роду. Досить безрадісна і досить самітна. Пробі! Чи йому тільки здається, чи насправді? Марта в цей вечір відійшла від нього раз назавжди!

Дівчина встала.

Забейко теж підвівся. Свідомість, що незнайома нагадує йому одну з його дочок, прилипла до нього, як струп. Його потягло дізнатись щось більше про цю свою знайому.

А дівчатко, перекладаючи чимсь напхану шкіряну торбу з руки в руку, випалило просто з мосту:

— А я хочу подивитись, як ви живете…

Забейко аж закам’янів від несподіванки. Чи не напитав він собі біди з цим бездомним створінням? Щораз більше набирав переконання в тому, що мала з якихось причин втратила дах над головою і тепер шукає собі притулиська на ніч.

І може, саме тому, що нагадувала йому його дитину, не міг її залишити одну на вулиці.

Посилкувавшись на галантний тон, відповів роблено веселим голосом:

— Що ж, якщо вам так подобається, то будь ласка!

Дівчатко без захоплення зібрало свої манатки з лавки.

Ішли не поспішаючи, якийсь час без слів.

"Поки що дуже глупа ситуація, — міркував Забейко, — а там побачимо… Наразі по-дурному почуваю себе…"

— Ви жонаті?

В запитанні цім не було ні цікавості, ні зухвалості. Глипнув на неї і здивувався. Її очі, широко розкриті і нетерпеливі, напружено чекали на відповідь, наче від неї мало бозна-що залежати в її житті.

— Немає в мене жінки… — відповів уникливо.

— А та дама… — наскочила вона зі злістю, якої не міг собі ніяк пояснити, — а та дама… хто то була?

— Моя втіха, — навмисне дібрав таке слово. Дівчатко відразу принишкло. Здавалося, що навіть портфель в її руці нагло затяжів. Попросив у неї портфель. Без слова подала.

— Ви далеко мешкаєте? — спитала і позіхнула на весь рот.

"Кепська комедіантка", — подумав і вже не був радий цій пригоді, але залишити її серед дороги, за деякими ознаками в чужім для неї місці, під ніч — не мав серця. Хоч, правду сказати, вести у свій дім це заблукане людське створіння, від якого він, власне, нічого не потребував, не сподівався, теж не було рації.

Якби Марта не покинула його сьогодні так передчасно — не дійшло б до цієї, тепер добре бачить, дурної ситуації. Марта! Явилась йому зелена смужка її плечей (дивно, але у своїх видіннях не міг інакше уявити собі тої дівчини, як у зеленому светрі, який, до речі, вже давно перестала одягати) над верстатом в її майстерні, і нова хвиля спізненого жалю хлюпнула на його серце.

Мала йшла попліч мовчазна і сонна. Сонність чи перевтома в незнайомої минула, як побачила його мешкання. Фігурки з воску, якими Марта буквально обліпила його світлицю, ввели дівча у захват, який перейшов усякі сподівання.

— Ой Боженьку, — щебетала без віддиху, — ще є на світі пальці, що виробляють такі речі… І що собі така людина мусить уявляти при тім? Ніхто, правда, що ніхто, — спитала по-дитячому, — не в силі збагнути світів, в яких блукають думки артиста?.. Мені все здається, що це один широкий, білий шлях, а від нього наліво і направо, наліво і направо… безліч крутих доріжок, а кожна тебе манить до себе, а кожна… Але я дурниці говорю! — засоромилась і, щоб приховатись, засміялась.

Забейко відповів поважно:

— Чого? Мені саме здається, що у вас є мистецький нерв, а може, навіть талант в якімсь напрямі. Як ви думаєте?

Замість відповіді спитала діловито:

— Навіщо вам самому аж п’ять кімнат?

Забавило його це нетактовне запитання, але відповів:

— Бачите, мені треба було жити близько суду, а в той час не було меншого відповідного для мене мешкання, і я мимоволі мав пристати на це, п’ятикімнатне… В одній кімнаті канцелярія, в одній приймальна, а три кімнати займає моє… приватне життя, — посміхнувся гірко.

Вона сіла на тапчан, згодом підтягла під себе ноги.

— У вас такі тапчани, мені подобаються… вузькі і так розміщені… — нарисувала пальцем друковане латинське "L". — Вони такі декоративні, що аж шкода спати на них.

Вона знову позіхнула.

— Ви стомлені?

— Так… дуже мало спала минулої ночі… Яка гарна ця подушка! Який це взір?

— Яворівщина, здається… Знаєте що, — спало йому раптом на думку, — ви скиньте черевики і полежіть трохи, а я за той час піду на кухню, може, там щось знайду на вечерю. Моя служниця прийде аж завтра о сьомій…

— О, це дуже добре, — зраділа Мотря. Їй тепер насправді перш за все хотілось їсти і спати.

Вже з головою на яворівській подушці бачить ще, як — ну як же ж це сказати? — вже не він і ще не тато навшпиньках виходить з кімнати, поволі відчиняє двері, хвилинку вичікує, а потім поволі-поволі, зовсім беззвучно причиняє їх.

Дурні сльози — якби насилу хотіла стримати, мусила б хіба з себе зойк видати, заливають очі по береги.

"Боженьку, — міркує вкрай розжалоблена, — може, не раз виходив він навшпиньках з кімнати, де я спала… тільки тоді було це для всіх таке звичайне…"

Повіки самі зліпаються, і надмір сльозової води між ними випливає назовні і затримується у вигляді двох прозорих кульок у кутках очей.

Ще не спить. Має навіть свідомість цього. Свідома того, що за шибами темніє, і має дивний острах десь під шкірою, щоб тепер не ввійшов хтось у кімнату, де дрімає, і не засвітив світла. Та цей стан свідомісті не є ніякою перешкодою в тому, що фігурки на бюрку, на шафі, на стінах починають поволі рухатись і міняти свої місця. З’являються нові. Вони вискакують з щілини, що утворилась у стелі, саме над її головою. Кумедні фігурки, які чомусь не смішать і не лякають, ходять у повітрі, потім перетворюються на чиїсь давно забуті лиця, давно завмерлі голоси і такими стають перед нею. Укладаються в безконечно довгий дворяд і кланяються, як при кадрилі… "Вітають мою появу в цім домі", — міркує вона і чує дивну прикрість від того, що не дано їй порозумітися з ними. Одні відходять, інші щілиною, що тепер перетворилась в білий ріг, напливають зі стелі на їх місце… Що це? Як же ж могла досі не помітити цього? Співають. Пісні такі самі кумедні, як і вони. Без мелодії, без слів. Тільки їх чола починають фосфорувати, і це їх гімн. Після сну, який, напевно, не тривав довше, ніж відомий сон Магомета, прокидається! Тобто бачить перед очима жовте в синю смужку поле. Хвилину пізніше знає вже, що це покривало, яким накрив її хтось під час сну.

— Як же ж спалось, маленька? — питає чийсь теплий голос над нею і зараз переливається в пестливий смішок. — Фе, така велика панна спала так, що аж подушку заслинила…

А то тобі на! Мотря Забейко абсолютно не знає, де вона і хто до неї говорить. Притомніє, щойно мужчина хоче її обняти, а вона інстинктивно заслоняється ліктем.

— З татом не хочеш поцілуватись?

І так виявилась її таємниця. Батько пізніше признався до гріха, що щось спокусило його перевірити торбинку таємної незнайомої… і між іншими дрібницями знайшов карточку, яку послали їй товаришки з прогулянки в Карпатах.

Тепер Мотря сидить в батька на колінах, одною рукою обнявши його за шию, і думає собі, що б на те мама сказала. Очевидно, аякже ж, вона чудово розуміє, що цей чарівний, не старий ще чоловік — це її батько, і саме ця обставина дає їй право сидіти в нього на колінах, але це не її вина, що цей, так би мовити, новоспечений батько для неї, власне, як батько ще зовсім чужий.

— Як я можу казати вам "тату"? Це неможливо…

— Ні, це неможливо, — сміється щасливий доктор Забейко, — я цього ніколи і не вимагав би від тебе. Як ти вважаєш? Я вже дуже… старий на те, щоб бути тобі колегою?

Мотря впадає в черговий захват: її тато старий? Хто посміє щось подібне не то сказати, але навіть подумати, — матиме діло з нею.

— Ти такий гарний, татуську, — мрійно гладить його долонею по щоці, — ти такий… ти навіть сам цього не знаєш. Але знаєш що? — стріляє їй знічев’я до голови. — Тобі буде трохи заважати, не суперечмені, прошу тебе, тобі буде трохи заважати, коли така дівуля, як я, кликатиме тебе "тату". Знаєш що? Ти мій тато, татусько, мій… малий тусько. Я буду кликати тебе "туську", а комусь збоку буде здаватись, що це від твого імені… Туську, Тоську — це так подібне, правда?

— Ей ти… ти!

Забейко розуміє свою доню краще, ніж вона сама себе. Він добре знає, що їй хочеться не тільки підтягти його до молодих, але й їй самій грати при цьому роль молодої дами. Порадившись з Мартою (його передчуття не ошукали його — Марта насправді відійшла від нього, але біль від цього тепер був уже не такий яскравий), він дозволив доні і цю приємність. Одягнута в Мартину вечірню сукню, в модній зачісці, над вік поважна, майже велична, вона викликала сенсацію між знайомих Забейка.

— Туську, — шептала, розпромінена, йому до вуха, — мені здається, що при тобі я теж подобаюсь…

Погладив її по-батьківськи по голові:

— Але ж очевидно, дурненька, тільки…

— Тільки — що?

— Тільки ти повинна знати, що вони тобі більше співчувають, ніж заздрять. Твій тусько вже не молодий, і ми мусимо рахуватися з цим.

Голос мами, владний, терпкий, прозвучав навіть з телеграми, що прийшла від неї:

"Зараз вертатись додому. Мама".

Тепер Мотря збунтувалась направду. Не хотіла вертатись до мами бодай так довго, як довго деренчатиме в її голосі ця суха, непримиренна нотка. Мала досить її. Ах, усього з того боку мала досить. І тих безвтішних вечірніх присмерків, коли мама не бажала собі в кімнаті світла і треба було сидіти мовчки десь у кутку і душитися, буквально душитися від атмосфери, що заповнювала їх дім у таку пору… І тих

монотонних, але, власне, яких вбивчих саме своєю монотонністю літаній на тему їх скрутного матеріального становища… Ну що ж, туськові теж не так світло, як це їй першого дня видалось. Либонь, він і працює тільки на те, щоб впору заплатити за це дійсно завелике для нього мешкання. В нього теж бувають сніданки з пісною булкою і вечері з бульбою й огірком тільки, але про це тут не говориться, того роду справи тут загалом не входять у гру, а там, у мами… ох!

І тих дійсних чи вигаданих жалів і претензій до світу, виходило б, тільки на те придуманих, щоб ними дітям затруїти кожний день, вбити до останнього волоконця віру в людину… і тих болів голови, і… всього, що було по тім боці…

А проте це була їх мама. Мама, яку так тяжко скривджено в житті і яка, властиво, поза нею, Мотрею, і Олею не знала і не хотіла знати іншого світу. Вони стали для неї всім, її очима і серцем. А та мама не завжди мала такий вигляд, як сьогодні. Фотографії з-перед чотирнадцяти, а навіть з пізніших років показують когось іншого… Треба бути справедливим і визнати, що якби та сама мама хотіла в інший спосіб приглушити свій біль, то їй не бракувало б нагоди. Не скористатися з права, яке кожній людині дає молодість, не тому, що занадто любила того, хто зламав її життя, але тому, що не хотіла свого серця, яке ціле віддала своїм дітям, ділити ще з ким. Чи ж мають вони, її діти, сьогодні не оцінити цієї жертви?

— Ти чогось посумніла, Мотроньку?

Вечеряли саме. Відклала виделку.

— Я? Думаю про нашу маму, туську… Здається мені, що якби вона мала інакше життя… хочу сказати, що якби інакше склалися її життєві обставини, то її характер був би інший…

— Можливо, — притакнув і теж задумався.

— Туську, а що б то було… — я тільки так питаю, тусику, і ти не повинен мені з місця давати категоричну відповідь… — що б то було, якби наша мала родина знову зійшлася?

Забейко вчув, як йому закалатало серце. Мав враження, що його ввело у цей приспішений рух друге маленьке серце, що билося в цій хвилині так тривожно.

— Не знаю, маленька…

— Чому не знаєш?

"Чому?" Для нього був це такий простий рахунок. Нічого, абсолютно нічого не в’язало його сьогодні з жінкою, яка колись за таку дешеву ціну, от просто щоб догодити своєму егоїзму, відцуралася його. Але як це передати дитині тієї жінки? Ламав собі голову ще над добором слова, коли Мотря підійшла з іншого боку:

— Туську, ти сказав раз, що ми з тобою колеги… Скажи мені, — запевняю тебе, що мені можеш сказати, — твоя провина супроти мами аж така велика… що мама навіть тепер, по стількох роках, не зможе тобі вибачити?

Мовчав.

Пересіла на його бік, підійшла і притулила його голову собі до грудей.

— Чому ти не довіряєш мені, туську? Кажу тобі, що мені можеш все сказати… навіть… найнеприємніше. Сміливо, тусик!

Забейко був зворушений. Насправді був глибоко й ніжно зворушений. Його рідна дитина хоче йому суддею бути, але не для того, щоб його судити, а виправдати. З блиску її очей, з риски поміж бровами

(як ця дитина подібна до нього!) зрозумів, що вона готова мужньо вислухати і найстрашніші речі. Навмисно потримав її ще хвилинку в цьому непорушному настрої, щоб тим приємніша була несподіванка, що готував для неї…

— Поцілуй тата…

Трохи наче розчарована таким оборотом справи, виконала прохання й далі чекала.

— А тепер слухай, — не спускав з неї ока, слідкуючи за враженням, яке справить на неї ця велика новина, — ніякої провини — на це даю тобі чесне слово — за твоїм татом немає…

Її очі широко розкрились:

— Як-то ніякої? А хто винен в такому разі?

Оповів їй історію з Ельвірою так, як вона фактично була.

_ То значить, — спитала якимсь не своїм голосом, — не було ніякої поважної причини до того, щоб ви розходились… то значить… то…

Сльози ув’язнили її дальші слова, але вона героїчно перемогла їх. Її голос став тепер високий, недобрий.

— То значить, — тепер вона вже обвинувачувала свідомо, з болем, — то значить, що так, через ніщо… бо так вам захотілося… бо ви гралися в подружжя… так легко… зламали нам, своїм дітям, життя… Ой, які ви були погані обидвоє… які безсердечні егоїсти… Ви обидвоє… ти й мама… ви думали тільки про себе… тільки про себе… Чому ви не хотіли подумати й про те, що з нами станеться? Яке право ви мали на це?

Забейко встав. Здавалося йому, що як встане, то удари, що сиплються на його голову, менше болітимуть. З її гарячкових слів зрозумів тільки одне: його дитина легше вибачила б йому найтемнішу справу, ніж його безпровиння.

Мотря глянула на нього, але не посміхнулася до нього, хоч не могла не бачити глибокої скорботи на його обличчі.

"Злигодні зробили її дорослою, — з почуттям остраху подумав Забейко, — доросла людина в тілі підлітка... Це ж жах!"

Та жах ішов ще й від того, що він не міг вгадати, який вирок ухвалить йому ота... доросла людина!

Раптом Мотря схопилася за голову:

— Завжди я тільки чула, що батькам... важко доводиться з дітьми... Але ніхто не хоче знати, як іноді важко доводиться дітям з батьками... Що мені тепер з вами робити? Мама... ти знаєш, я не можу так обвинувачувати її, як тебе... вона вже відпокутувала своє... А ти? Як ти легко все ж таки розквитувався з нами!

— Мотронько!

Вона відгородилася від нього рукою.

— Я знаю, — посміхнулася гірко, — що тобі подобається така дочка, як я... Тобі навіть було б приємно почванитися мною перед твоїми знайомими... і, коли б я була така егоїстка, як ти... я не повернулася б додому і залишилася б жити при тобі. І нам удвох було б, певно, зовсім добре й вигідно з собою, але там є ще двоє наших. І тому ти дай мені відповідь на питання, що я тобі перше поставила: що ти думаєш про нас чвірко? От що ти мені скажи...

— А ти можеш дати мені трохи часу зібратися з думками? — спитав Забейко серйозно, наче справді друга ровесника.

— Будь ласка.

Мотря замислена вийшла з кімнати.

Забейко не сів, а запався у шкіряний фотель. Він почував себе як людина, що прокинулася у не своїй кімнаті.

Далебі, як це сталося?

Стільки років жив він у тому переконанні, що тільки Галя несе цілковиту відповідальність, а там і вину за їх розбите гніздо. І раптом з’являється його дитина і зриває каптур з його сумління. Забейко вперше за стільки років бачить своє власне оголене "я" таким, яким воно насправді було.

А, збожеволіти можна!

Майже п’ятнадцять років людина вважала каптур за власну шкіру, і раптом — полюбуйся своїм портретом!

Послухай, що він тобі скаже!

Слухай, друже, чи ти справді переконаний, що той несерйозний (а сьогодні, з перспективи років, навіть смішний!) конфлікт став єдиною причиною розриву між тобою і Галею? А може, голубе, вина виключно з твого боку і не в цьому смішному конфлікті її коріння? Може, тобі, мужицькому синові, не треба було з самого початку тягтись до тієї розхимереної, такої схильної до тиранізування панянки? Що ти знаходив у ній спільне з собою? Чого ти шукав у ній? Прояву вищої тонкості? Вона гралася в житті так, як гралася колись у ляльки, а пізніше в кохання до

тебе, її виховання давало їй право на це, а що ти… власне, ти… зробив для цього, щоб перевиховати матір своїх дітей?

Де ж дівся твій здоровий мужицький глузд? Як же ж це сталося, що ти забув традиції, що їх ти виніс ще з-під селянської стріхи? Де ж ти бачив, щоб хто-небудь у твоїм роді потурав химерам жінки так, як це ти робив? Чого це раптом таким інтелігентним став, що в ім’я якогось псевдопринципу (ти був без вини і тому хотів, щоб у тебе попросили пробачення за образливі підозріння, чи так?) пожертвував навіть майбутнім своїх дітей? Та ти знаєш, що за це одне можна в тебе відібрати право називатись порядною людиною?

Який же з тебе дурень, пробач на слові! Тобі захотілося панянки з витонченим розумінням краси, а хіба в той час серед кругу твоїх знайомих було мало здорових тілом і душею, загартованих життям дівчат-красунь?

Все це правда, жахлива правда, але — що далі?

Для мене, зрозумій, неможливо сьогодні переступити поріг, якого не переступали мої ноги майже п’ятнадцять років. Прийду перед неї і — що скажу тій чужій людині, яка з свого погляду має всі підстави ненавидіти мене?

Адже і я, і вона — ми сьогодні вже зовсім інші люди, ніж п’ятнадцять років тому. Як же раптом з’явитись у тому домі й запропонувати жити разом тій не молодій уже, скривдженій життям жінці? Для чого я їй тепер? Для чого вона мені?

Скоріше відчув, ніж почув Мотрю за спиною.

— Щось ти мені задовго думаєш, тату…

— А, так… задумався. Пробач! А що ти надумала? — запитав дочку, щоб самому не давати відповіді.

Мотря нагло споважніла. Її лице набрало такого зосередженого виразу, що Забейко відчув щось наче страх перед дочкою.

— Ти хочеш знати мою думку, тату?

Забейко притакнув головою.

— Я хотіла б… і Оля, певно, теж, щоб ти все ж таки повернувся в родину…

— А чому, Мотронько? Чому ти так дуже цього хочеш?

Дівчина сховала лице в долоні:

— І як ти можеш цього не розуміти? Дорослий… Навіть адвокат… а ще питаєш "чому?". Всі діти… та що я кажу… всі люди на землі, — поправилася поквапно, — хочуть гордитися своїм батьком. А як можна гордитись батьком, який… покинув сім’ю? Я знаю, що ти хочеш сказати… що це мама… знаю… але все ж таки перед своєю совістю ти повинен признати, що це ти, а не ми тебе покинули? — І одразу, глипнувши на його лице, перекошене від внутрішнього болю, злагіднила тон: — Ну, не будемо про совість… Пробач, тусик. А до того ж я, наприклад, весь час любила свого тата. Розумієш, може, навіть не тебе, я ж тебе так туманно пам’ятала, а свого тата. Тобі, може, і незрозумілим видається, але я весь той час… чекала свого тата… Все думала, що ти прийдеш котрогось дня і забереш собі ту частку любові у моїм серці, що зберігається для тебе… Ще одно питання, тусик: хто для тебе та дама?

Мотря закидає батькові руки за шию, прихиляє його голову до себе так, щоб їх носи торкалися один одного, але й очам нікуди діватись.

— То… то… теж мій "колега", Мотронько.

Очі дівчини примружуються.

— Приймаю до відома, тату, але тепер… коли я вже тобі за "колегу", ти можеш, правда, обійтися і без тамтого "колеги"?

— Правда, — а сам думає: "Мала сама не знає, як влучно ціляє".

— А все ж таки я найважливішого не почула від тебе, тату…

І водночас, наче випереджаючи його відповідь, міркувала: "Певно, будуть ще поміж ними взаємні докори, сльози, важкі мовчазні години за обідом, але й це нарешті колись скінчиться. Зовсім певно прийде такий день в їх житті, коли сидітимуть усі четверо за столом і одне наперед одного розповідатимуть собі смішні, приємні речі…"

Мотря не сумнівалася, що батько повернеться в сім’ю. Вона якимсь уламком думки розмірковувала вже, що вигідніше буде для них: приїхати всім до нього чи його забрати до себе.

— Ну, їдемо, тату? — спитала оптимістичним тоном. — їдемо до мами?

Забейко лише тепер остаточно зрозумів, чого Мотря чекає від нього. Але ж від нього вимагають неможливого! І це здавалося йому страшним, бо він не почував себе в силі переконати свою дитину, що для всіх них буде краще, коли він не повернеться в сім’ю.

— Бачиш, — пригорнув він Мотрю до грудей, — ти призначила мені часточку любові в своїм серці, і ось я прийшов і забрав її собі. Хіба ми можемо вже коли-небудь розійтися з тобою? Ну, скажи, можемо? Звичайно, що не можемо!

Голос його тремтів, і Забейко сам відчував, що цей його сентиментальний тон не на місці.

— А мама? — майже з криком вирвалося у Мотрі. — Чому ти не відповідаєш на те, що я тебе питала, тату? Ти повернешся чи не повернешся до нас?

— Я не можу, Мотронько…

— Як-то не можеш? Чому не можеш?

Вона відійшла від нього вбік. Стояла з палаючими очима, розгарячкована, небезпечна у своїй готовності засудити, не вислухавши виправдання.

Забейко побачив, що порозуміння між ним і Мотрею не настане так скоро… Логіка його аргументів поки що була недоступна її вікові. Адже він прекрасно здавав собі справу, що, незважаючи на нелегке життя, в дівчини зовсім не було життєвого досвіду, до якого могла звернутись його логіка.

— Мотронько, — хотів він знову пригорнути її до себе, але вона вирвалася з його рук, — ти підростеш, станеш зовсім дорослою і тоді зрозумієш, що твій батько правильно вчинив, що не став жити з вами разом. Тепер ти цього не в силі зрозуміти. Я хочу тільки спитати тебе, чи легко було б тобі на серці, коли б ти одного дня викрила, — а такі речі завжди викриваються, — що ніякі сердечні почуття не зв’язують твоїх батьків… а все те тільки маскування… тільки про людей…. тільки дітей ради. Така фальш була б, повір своєму татові, нам усім не під силу. І хтось із нас раніше чи пізніше не витримав би. Мотронько, ну чого? Що сталося?

Мотря впала лицем на диван і заридала.

Забейко підійшов до дивана, але не насмілився доторкнутись до своєї дочки. Він добре розумів, щó принесло їй розчарування: міражний палац виявився халупою з повибиваними вікнами й дверима.

Проте, незважаючи на весь тягар болю, що давив його серце, Забейко відчув полегшення від того, що знайшов у собі мужність сказати правду своїй дитині. Це була ота чесність, якої завжди прагнув у відносинах з людьми. Коди пройде перший біль від розчарування, мала поміркує і визнає, що батько мав рацію…

1937 р.